

ADATOK AZ AVARKOR NÉPESSÉGÉNEK ANTROPOLÓGIÁJÁHOZ

Írta: WENGER SÁNDOR

(MNM Természettudományi Múzeum Embertani Tára, Budapest)

Nincs hazánknak egyetlen kultúrkora és egyetlen népe sem, melytől vagy melyből oly sok és nagy lélekszámú temető került volna napfényre, mint az avarok, állapította meg BARTUCZ (2), és ezt a jelenséget az avaroknak aránylag zárt etnikai egységben való huzamos itt-tartózkodása mellett főleg a nagy lélekszámukra vezeti vissza.

Már pusztán az avarkori temetőknek más korok és népek temetőihez viszonyított száma és aránylagos nagysága is kétségtelenné teszi, hogy az avarok hatalmas tömegű keleti emberanyagot hoztak hazánkba, és kétségkívül nagy szerepet játszottak hazánk későbbi lakosságának mind etnikai, mind antropológiai természetű kialakításában és jellemzésében. Ezért az avarkori temetők embertani anyagának vizsgálata mind a hazai, mind az egész Eurázia antropológiai problémáinak megértéséhez, sőt nem ritkán megoldásához is nélkülözhetetlen bizonyító anyagot szolgáltat. A fentiek figyelembevételével e tanulmány a kelet-dunántúli avarkori népességre vonatkozó ismereteink bővítését szolgálja.

Leletkörülmények

Az ásatás színhelye *Bajcsihegy*, Ménésmajortól északra 2,5 km távolságra fekszik. A hegyet a Pusztaszabolcs—Paksi vasútvonal két részre vágja. A nagyobb és magasabb rész a vasútvonaltól keletre, a lankásabb rész nyugatra esik. A domb keleti lejtője előtt Ménésmajorig legelő terül el, melyet a helyi lakosság közlése szerint soha nem műveltek. Ezt a területet 1933. évben kisvasúttal vágták keresztül. A székesfehérvári István Király Múzeum ekkor ásatást kezdett a vasútvonal keleti és nyugati oldalán. Az ásatást Dr. APOR LÁSZLÓ egyetemi asszisztens vezette. A megmentett embertani anyagot (17 koponya és 5 csontváz) BARTUCZ vizsgálta meg (3). Az újonnan épülő Dunaújváros—Rétszilas vasútvonal építkezésével kapcsolatban 1952 tavaszán a keleti és nyugati oldalon megkezdték a vasúti bevágás kiszélesítését. A földmunkákat kotrógépek és markológépek végezték. Ezen a területen az elpusztult sírok száma több százra tehető. A temető megmentése érdekében az István Király Múzeum igazgatójának, DR. FITZ JENŐNEK irányításával leletmentő ásatást kezdünk.

A temető feldolgozásának eredményeit még nem publikálták. Így az ásatási naplóból foglalom össze azokat az adatokat, melyek a temetőre vonatkozó egyes régészeti megfigyeléseket és megállapításokat tartalmazzák. Az előkerült régészeti leletek alapján a temető korát az avar foglalatást követő 50—60 évből, tehát 580—630 közötti időből kezdődőnek és a végét a IX. századig terjedőnek tekinthetjük. A sírok kétharmada bolygatott volt. A bolygatás nem esetlegesen, hanem rendszeresen történt és elsősorban a gazdag sírokat érintette. Erre mutat az, hogy a lósírok közül mindössze kettő volt bolygatva. A bolygatók nem törekedtek a sírok teljes kirablására, csak a számukra fontos leleteket vihették el. Gyorsan végzett munkájukra mutat az a körülmény, hogy több sírban értékes leleteket hagytak hátra. Leletmentő ásatásunk alkalmával 251 sírt tártunk fel.

Vizsgálati anyag és módszer

Az ásatások során 211 sír embertani anyagát, valamint 18 szórvány leletet, azaz összesen 229 egyén csontmaradványait mentettük meg, éspedig 115 egyén koponyáját vázcsontokkal, 29-nek csak a koponyáját és 45-nek csak a vázcsontjait. A további 40 sír embertani anyaga nem volt megmenthető. A megmentett anyag 29 Inf. I., 21 Inf. II., 11 Juvenilis és 168 felnőtt egyén csontvázleleteiből áll.

Az a tény, hogy a rendszeres feltárásokat megelőzően a vasútépítési munkálatok során a temető egy része megsemmisült, sajnos nem teszi lehetővé a részletes paleodemográfiai feldolgozást.

A megmentett anyagból metrikus vizsgálatra alkalmas koponyák és vázcsontok száma 151 (66%), azaz 115 koponya és 36 vázcsont, mely 4 Inf. I., 9 Inf. II., 4 Juv. és 98 felnőtt egyén koponyájából áll.

A metrikus adatok felvételében MARTIN (17) előírásait követve a koponyák megtartási állapota szerint maximálisan 45 agy- és arckoponya méretet vettem fel. A koponya kapacitását üvegyönggyel határoztam meg. Az egyes főbb méretek és jelzők csoportgyakoriságát a SCHEIDT- (19), illetve a MARTIN-féle beosztás (17) alkalmazásával állítottam össze. Ezenkívül foglalkoztam az arckoponya primordiális taxonómiai jellegeinek értékelésével. A testmagasságot a hosszúcsontok hosszmeréteiből WOLANSKI (30) nomogramját alapul véve határoztam meg.

Általános embertani analízis

A *férfi* koponyák méreteinek középértékeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a hosszúság (185,68) mellett a koponyák közepesen keskenyek (143,58), mérsékeltlen magasak (132,81), köbtartalmuk nagy (1563 cm³), járomívük mérsékeltlen széles (131,40), arc- és felsőarc magasságuk mérsékeltlen magas (118,72, ill. 70,36).

A *női* koponyákra a férfiakhoz hasonlóan a mérsékelt hosszúság (174,57), keskenység (136,36), mérsékelt magasság (127, 85), nagy köbtartalom (1407), mérsékeltlen széles járomív (121,75) és a mérsékeltlen magas arc- és felsőarc (107,86, 66,20) jellemző.

Ha a *koponyák jelzőinek* középértékeit vizsgáljuk, mind a férfi, mind a női koponyákra a középhosszú (76,79, 79,07) jelzőcsoport jellemző. A hosszúság—magassági jelző tekintetében mindketten a középmagas (70,10, 74,00) csoportba tartoznak. A szélesség—magassági jelző a férfiaknál 93,40, a nőknél 90,84, és így a férfi koponyák a szélességhez viszonyítva középmagas, míg a nők alacsony jellegűek. A haránthomlok-falsonti jelző mindkét nemnél közepes (68,29, 68,06). Az arc- és felsőarc jelző a férfiaknál 93,00, illetve 53,20, azaz keskeny arcot és közepes felsőarcot mutat, ami szintén megegyezik a női arc- és felsőarc jelzőkkel (91,00, 53,00).

A szemüreg és orrjelző tekintetében ugyancsak megegyeznek a férfi és női koponyák, mivel az előbbinél mindkét nem magas szemüregű (89,23, 89,73), az utóbbinál pedig a szélesorrú (51,12, 52,71) jelzőcsoportba tartoznak. A szájpadjjelzőt illetően mindkét nemre a rövid szájpjad jellemző (89,00, 89,50).

A *koponyák fontosabb méreteit* és jelzőit a csoportgyakoriság alapján a következőképpen értékelhetjük:

A koponya hosszát a megvizsgált felnőtt egyének 40%-án határozhatam meg. A koponyák túlnyomórésztben hosszúak, mégpedig a férfiak 60%, a nők 29%-a. Mérsékeltlen hosszú a férfi koponyák 32%-a, a női 43%-a, igen hosszú 8%-a, illetve 14%-a. Rövid csak két női koponya volt (14%).

A koponya legnagyobb szélességét a vizsgált anyag 46%-án mérhettem meg. Az eredmények szerint mindkét nemnél a mérsékeltlen széles koponyák

dominálnak, a férfiak 43%-a, a nők 41%-a. Széles a férfi koponyák 11%-a, a női 12%-a. A keskeny koponyák gyakorisága a férfiaknál 43%, a nőknél 29%, az igen keskeny 4%, illetve 18%.

A koponyák magasságát az anyag 18%-án határozhattam meg. Mind a férfi (54%), mind a női (86%) koponyák zöme mérsékelten magas. Magas a férfi és női koponyák 27%-a, illetve 14%-a. Alacsony két férfi koponya (18%).

A köbttartalom vizsgálatára a koponyák 11%-a volt alkalmas. A férfi koponyák 50%-a, a női 67%-a nagy köbttartalmú. A közepes köbttartalom gyakorisága a férfiaknál 50%, a nőknél 33%.

A járomív szélesség meghatározását a koponyák 14%-án végezhettem el. Mindkét nemre a mérsékelten széles csoportgyakoriság jellemző (férfiak 40%, nők 50%). Széles járomívű a férfiak 30%-a, a nők 25%-a. A keskeny járomív gyakorisága szintén hasonló arányban oszlik meg (30%, 25%).

Az arcmagasság meghatározására az anyag 18%-a volt alkalmas. Mind a férfi (45%), mind a női (71%) koponyák zöme mérsékelten magas. A magas arc méret-gyakorisága csak a férfiaknál tapasztalható (36%). Alacsony arcú a férfiak 18%-a, a nők 29%-a.

A felsőarcmagasság felvétele a koponyák 33%-án volt lehetséges. Mindkét nemre a mérsékelten magas felsőarc gyakorisága jellemző (férfiak 65%, nők 47%). Alacsony felsőarcú a férfiak 29%-a, a nők 33%-a, magas 5%-a, illetve 20%-a.

Ezekután vizsgáljuk meg a koponyák fontosabb jelzőcsoportjainak gyakoriságát.

A hosszúság—szélesség jelző meghatározása a megvizsgált felnőtt egyének 38%-án volt lehetséges. A vizsgálatok alapján a két nem között eltérés mutatkozik. A férfi koponyák alkata túlnyomórésztben (58%) közepes (mesokran), 25%-a, illetve 4%-a hosszú — igen hosszú (dolicho-, ill. hyperdolichokran) és a rövid — igen rövid (brachy-, ill. hyperbrachyokran) előfordulása igen csekély (8%, illetve 4%). A női koponyák zöme (38%, ill. 15%), viszont rövid — igen rövid (brachy-, ill. hyperbrachyokran) és 23%-a közepes (mesokran). Hosszú és igen hosszú fejűség (dolicho-, ill. ultradolichokran) gyakorisága a nőknél 15%, illetve 8%.

Összesítve a fentieket, a megvizsgált koponyák 46%-a közepesen hosszú (mesokran), 27%-a rövid — igen rövid (brachy-, ill. hyperbrachyokran), 27%-a hosszú — igen hosszú (dolicho-, ill. hyperdolichokran).

A hosszúság—magassági jelzőt az anyag 17%-án volt módomban meghatározni. E jelző tekintetében is eltérés mutatkozik a két nem között. Míg a férfi koponyák 60%-a közepes magasságú (orthokran), 40%-a alacsony (chamaekran) és a magas (hypsikran) gyakoriság egy esetben sem fordult elő, addig a női koponyák túlnyomórésze (57%) magas (hypsikran), 43%-a közepesen magas (orthokran) és az alacsony (chamaekran) jelleg nem fordul elő.

Egyesítve a két nemet e jelző tekintetében, a megvizsgált koponyák 53%-a közepes (orthokran). A magas (hypsikran) és alacsony (chamaekran) csoportgyakoriság viszont egyenlő arányban oszlik meg (23—23%).

A szélesség—magassági jelző kiszámítása a koponyák 16%-án volt lehetséges. E jelző esetében is eltérés mutatkozik a férfi és női koponyák között. Míg a férfi koponyák 60%-a közép magas (metriokran), 30%-a alacsony (tapeinokran) és 10%-a magas (akrookran), addig a női koponyák zöme

(67%) alacsony (tapeinokran) és a közép magas (metriokran), valamint a magas (akrokran) jelleg előfordulása egyenlő arányban oszlik meg (17—17%).

Az összesített eredmények alapján a koponyák egyenlő arányban oszlanak meg az alacsony (tapeinokran), valamint a közepes (metriokran) jelzőcsoportokban (44—44%). A magas (akrokran) koponyák előfordulása a legkisebb (12%).

A haránthomlok-falsonti jelzõt az anyag 45%-án állapítottam meg. A koponyák túlnyomóan közepes homlokúak (metriometop). E csoportba a férfiak 50%-a, a nõk 44%-a tartozik. Széles homlokú (eurymetop) a férfiak 28%-a, a nõk 31%-a, míg a keskeny homlokúak (stenometop) gyakorisága 21%, illetve 25%.

Az összesített eredmények szerint a közepes homlokú koponyák gyakorisága 48%, a széleshomlokúaké 30% és a keskenyeké 22%.

Az arcjelzõt a koponyák 11%-án számítottam ki. A jelzőcsoportok a következőképpen oszlanak meg: keskeny- és igen keskeny arcúak (lepto-, ill. hyperleptoprosop) csoportjaiba a férfi koponyák 43%-a, illetve 28%-a tartozik. Szélesarcú (euryprosop) a férfiak 28%-a. A nõknél viszont a közép-széles (mesoprosop) és keskenyarc (leptoprosop) csoportgyakoriság egyenlő arányban oszlik meg (50—50%).

A fentiek alapján a megvizsgált koponyák túlnyomó része (45%, ill. 18%) keskeny, igen keskeny (lepto-, ill. hyperleptoprosop), 18—18%-a egyenlő arányban széles (euryprosop), illetve középszéles (mesoprosop) arc jellegű.

A felsőarcjelzõt a koponyák 14%-án határoztam meg. Adataim szerint a koponyák felsőarca túlnyomóan középszéles (mesen). E csoportba a férfiak 50%-a, a nõk 100%-a tartozik, és így a további csoportgyakoriság csak a férfi koponyáknál állapítható meg. Keskeny, igen keskeny (lepten—hyperlepten) felsőarcú a férfiak 20%-a, illetve 10%-a, a széles, igen széles (euryen—hypereuryen) felsőarc jelleg viszont egyenlő arányban oszlik meg (10—10%).

Összegezve az eddigieket a megvizsgált koponyák 64%-a közepes (mesen), 14%-a, illetve 7%-a keskeny—igen keskeny (lepten—hyperlepten), 7—7%-a széles — igen széles (euryen—hypereuryen) felsőarcú.

A szemüreg jelzõt a koponyák 40%-án számítottam ki. A koponyák szemüreg jelzőinek zöme (férfiak 76%, nõk 94%) magas (hypsikonch). A közepes (mesokonch) gyakoriság a férfiaknál 24%, a nõknél 6%. Az alacsony szemüreg (chamaekonch) gyakorisága egyik nemnél sem fordult elő.

Végeredményben a megvizsgált koponyák 85%-a magas (hypsikonch), 15%-a közép magas (mesokonch) szemüregű.

Az orrjelző kiértékelése a koponyák 36%-án volt lehető. A jelzőcsoportok megoszlása a következő: széles — igen széles orrú (chamaerrhin—hyperchamaerrhin) csoportba a férfiak 33%-a, illetve 11%-a, a nõk 53%-a, illetve 12%-a tartozik. Középszéles orrú (mesorrhin) a férfiak 39%-a, a nõk 18%-a, a keskeny orr (leptorrhin) gyakorisága viszont mindkét nemnél közel egyenlő (17%, ill. 18%).

Összesítve a koponyák 43%-a, illetve 11%-a széles — igen széles orrú (chamaerrhin—hyperchamaerrhin), 28%-a középszéles orrú (mesorrhin) és 17%-a keskeny orrú (leptorrhin).

A szájpaddjelzõt a koponyák 17%-án határoztam meg. A koponyák szájpada túlnyomó részben rövid (brachystaphylin). E jelzőcsoportba a férfiak 78%-a, a nõk 75%-a tartozik. Hosszú—közepes szájpadd (lepto-, ill.

mesostaphylin) csoportgyakoriság a férfiaknál egyenlő arányban oszlik meg (11%, 11%), a nőknél viszont a hosszú szájpád (leptostaphylin) jelzőcsoportba a koponyák 25%-a tartozik és a közepes (mesostaphylin) jelleg egy esetben sem fordult elő.

Az összesített eredmények alapján a megvizsgált koponyák 76%-a rövid (brachystaphylin), 18%-a hosszú (leptostaphylin) és 6%-a közepes szájpádú (mesostaphylin).

A testmagasság meghatározását a felnőtt egyének 27%-án végeztem el. A számítások szerint a férfiak 37%-a, a nők 35%-a közepes termetű. Kis-közepes a férfiak 37%-a, a nők 25%-a, alacsony a férfiak 6%-a, a nők 25%-a. Nagyközepes termet csak a nőknél (15%), magas termet viszont csak a férfiaknál (19%) található.

A számított átlag-testmagasság a férfiaknál 165,32 cm, a nőknél 151,65 cm.

A főbb morphometrikus adatok és a vonatkozó jelzők középértékei, valamint a csoportgyakoriság és értékelésük alapján megállapítható, hogy az Előszállás-Bajcsihegy populáció-részlegének koponyaalkata: középhosszú (mesokran), oldalnézetben közép magas (orthokran), nyakszirti nézetben közép magas (metriokran). A homlok közepes szélességű (metriometop). Az arc keskeny (leptoprosop), a felsőarc középszéles (mesen). A szemüreg magas (hypsikonch), az orr széles (chamaerrhin), a szájpád rövid (brachystaphylin). A koponya köb tartalma nagy (aristencéphal). Az agykoponyára jellemző a nyakszirti domborúság. A termet közepes.

A két nem között bizonyos differenciálódás észlelhető, mely főleg a már megelőzően tárgyalt egyes agy- és arckoponya jellegek megoszlásában (hosszúság—szélességi, hosszúság—magassági, szélesség—magassági és arcjelzők) mutatkozik. Ez a differenciálódás egyébként megfigyelhető a morphoscopiai jellegeknél is, mint például a Glabella, Processus mastoideus és a Protuberantia occipitalis externa kifejezettségi fokában, mely esetben jól nyomon követhető a masszivitás-gracilitás jelensége.

Ami a morphoscopiai jellegeket illeti, szükségesnek tartom, hogy összefoglalóan értékeljem az általam vizsgált előszállási avarkori anyagban előforduló kraniomorphologiai anomáliákat. Vizsgálataim során az Os apicis, Os bregmaticum, Os epiptericum, Os incae (egy- és kéttagú), Ossa wormiana és a Sutura metopica anatómiai variációk előfordulásainak gyakoriságával foglalkoztam.

A vizsgálatokra alkalmas férfi koponyákon az Os bregmaticum, Os epiptericum és az Os incae (egy- és kéttagú) előfordulásának gyakorisága a legkevesebb és egyenlő arányban oszlik meg (2—2%), ezt követi a Sutura metopica (4,1%). Viszonylagosan legtöbb gyakoriság az Os apicis és az Ossa wormiana kraniomorphologiai anomáliáknál adódott (10,2—10,2%).

A nőknél az Os apicis, Os bregmaticum és az Os incae (egy- és kéttagú) kraniomorphologiai anomáliát egy esetben sem tapasztaltam. A Sutura metopica gyakorisága 2%, Os wormiana 4% és az Os epiptericum 6%.

A vizsgálatok eredményeként megállapítható, hogy az egyes anomáliák, előfordulási arányukat illetőleg, nem érik el a 15%, illetve a 30%-os gyakorisági maximumot (1, 7, 18). Ugyanakkor figyelmet érdemel, hogy a férfi koponyákon észlelt anomáliák gyakorisága, a női koponyákhoz viszonyítva, közel háromszoros (32,5%, ill. 12,0%).

Az anyag taxonómiai elemzése

Hogy a megvizsgált anyag további összehasonlításra és esetleges etnogenetikai értékelésre is felhasználható legyen, szükséges a populáció taxonómiai összetételének vizsgálata is. A jellegegyüttesek összehasonlító metrikus, morfológiai analízise alapján három, egymástól elhatárolható csoportot különböztettem meg. A megkülönböztetést jellegkombinációval 24 koponyán végezhettem el.

Az Előszállás-Bajcsihegy területén élt avarkori populáció részlegének három elkülöníthető jellegcsoportja a következők:

I. Meso—dolichokran—leptoprosop jellegű csoport

E csoportba 9 koponya (8 férfi, 1 női) tartozik. Valamennyi koponya középhosszú—hosszúfejű (meso—dolichokran), oldalnézetben közép magas, nyakszirti nézetben alacsony (tapeinokran), a homlok széles (eurymetop). Az arc igen keskeny—keskeny (hyperleptoprosop—leptoprosop), a felsőarc keskeny—középszéles (lepten—mesen). A szemüreg magas (hypsikonch), az orr középszéles—széles (meso—chamaerrhin). A termet közepes—kisközepes.

A fentiek alapján e csoportba tartozó koponyákon, az északi és mediterrán elemekre jellemző vonások észlelhetők (I. tábla).

II. Meso—dolichokran—euryprosop jellegű csoport

E csoportba 6 férfi koponya tartozik, és főbb jellegeik a következők: középhosszú—hosszúfejű (meso-, ill. dolichokran), oldalnézetben közép magasak (orthokran), nyakszirti nézetben közép magasak (metriokran), a homlokuk széles (eurymetop). Az arcuk és felsőarcuk az első csoporttól eltérően széles (euryprosop—euryen). A szemüregük magas (hypsikonch), az orruk ugyan csak eltér az előbbi csoporttól, mivel szélesebb (chamaerrhin) jellegű. A termet kisközepes.

E csoportba tartozó koponyákon főleg a Cromagnoid-A elemekre jellemző vonások dominálnak (II. tábla).

III. Brachykran—mesoprosop jellegű csoport

E csoportba 7 koponya (1 férfi, 6 női) tartozik. A koponyák eltérően mindkét csoporttól, rövidek (brachykran), oldalnézetben közép magasak (orthokran), nyakszirti nézetben valamennyi alacsony (tapeinokran), a homlokuk keskeny (stenometop). Az arcuk és felsőarcuk középszéles (mesoprosop—mesen). A szemüregük magas (hypsikonch), az orruk széles (chamaerrhin). A termet közepes (III. tábla).

E jellegcsoportba tartozó koponyákat a brachykran—mesoprosop és a keskeny homlok jellegegyüttes alapján különíthetjük el az előbbiektől. E csoport, akárcsak a Kecel környéki avarok 3. brachykran csoportja (10), részletesebb analízise nem lehetséges.

Az Előszállás-Bajcsihegy avarkori temetőből feltárt és vizsgálatra alkalmas koponyák és vázcsontok csekély száma miatt nem volna helyes messze-

menő következtetéseket levonni, de annyit megállapíthatunk, hogy a temető népességét heterogenitás jellemzi, melyet az egyes taxonómiai jellegek alapján elkülöníthető fent tárgyalt csoportok igazolnak.

Az arcváz profilanalízise

Az avarokor hazai embertani leletei lehetővé teszik annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy az egyes települések etnikai csoportjainak embertani összetételében milyen a fő taxonómiai komponensek részaránya. E kérdés vizsgálata, amint azt TÓTH T. megállapította (20), azért jelentős, mert feleletet kaphatunk arra, hogy egy-egy leletcsoport embertani anyagában a mongoloid elemek számottevő részarányt képeznek-e?

Mindenekelőtt szükséges megjegyezni, hogy az elsődleges taxonómiai jellegek az arcvázon koncentrálódnak. Természetesen nem a hagyományosan vizsgált jellegekről van szó, mint amilyenek például a csontos orr méretei, hanem olyanokról, amelyek néhány esetben már a korábbi évtizedekben kerültek elemzésre (8), azonban a hazai szakirodalomban csupán a közelmúltban váltak rendszeres vizsgálat tárgyává (21, 22, 23, 24, 25). Ezek a jellegek a nasomalaris és a zygomaxilláris szög, az orrkiugrás szöge, valamint az orrnyereg és az orrgyök morfológiai sajátosságait kifejező simotikus és dacryalis méretek értékeiben fejeződnek ki.

A fenti értékeket az Előszállás-Bajcsihegy temető embertani anyagán szintén elemeztem. A fő taxonómiai sajátosságok elemzése során megállapítható, hogy a felsorolt jellegekben, mind a férfi, mind a női arcvázakon az europoid sajátosságok fejeződnek ki. Teljes mongoloid fiziognómiát egyetlen esetben sem, kisebb fokút két esetben tapasztaltam.

Összehasonlító analízis

A következő kérdés, hogy az Előszállás-Bajcsihegyi temető milyen helyet foglal el a hazai avarkori temetők sorában és miképp viszonylik azokhoz. A magyarországi népvándorláskori anyagra, de különösen annak avarkori szakaszára az europoid típusok túlsúlya jellemző (11); ez temetőnkre is vonatkozik, amit az arcváz profilanalízise során végzett vizsgálatok is igazolnak.

Az összehasonlító vizsgálataimhoz alapul vettem a Dunántúl, a Tiszán túl és a Duna—Tisza-köze területein feltárt és publikált relatíve nagyszámú avarkori temetők embertani anyagát, illetve azok főbb méreteinek és jelzőinek középértékeit, valamint TÓTH T. kéziratosaiból származó arclaposság alapkoefficienseit és általános középindexeit. Tekintettel arra, hogy egy-két temető esetében a publikálások során egyes szerzők nem közölték a főbb abszolút méretek és jelzők középértékeit, valamint az egyes főbb jelzők értékmegoszlásainak százalékos részarányait, ezt pótoltam és a közölt individuális méretek alapján kiszámítottam. Úgyszintén korrigáltam a váchartyáni koponyák egyes individuális méreteit, illetve abszolút méreteit és jelzőit.

A Tiszántúl területéről Szentés-Kaján (26) és Tiszaderzs (9), a Dunántúlról Szébeny (22), Csákberény (23), Jutas (4), Öskü (4), a Duna—Tisza közéről Áporkai-Ürböpuszta (12), Jánoshida-Tótkérpuszta (27), Kecel I. (10),

Üllő I—II. (13), Alattyán-Tulát (28, 29, 14), Homokmégy-Halom (15), Adorján (5), Tiszavárkony (16) és Váchartyán (6) temetők embertani anyagát vettem alapul.

Az előszállási férfi koponyák főbb méreteinek középértékeit összehasonlítva a fent említett *tiszántúli leletekkel*, megállapítható, hogy azok a koponya hosszúságát illetően a szentes-kajániaktól, míg a koponya szélessége tekintetében mind a szentes-kajániaktól, mind a tiszaderzsi leletektől különböznek. Az előszállási férfi koponyák ui. a hosszúságuk mellett mérsékelten szélesek, a szentes-kajániak és a tiszaderzsiak pedig mérsékelten hosszúak és keskenyek, illetve hosszúak és keskenyek.

A főbb jelzők és a testmagasság összehasonlításának eredményeként megállapítható, hogy míg az előszállási férfiak mesokran—leptoprosop—chamaerrhin jellegűek és termetük közepes, addig a szentes-kajániak és a tiszaderzsiak brachykranok, illetve dolichokranok, továbbá mindketten egyaránt mesoprosop—mesorrhin jellegűek, termetük pedig nagyközepes.

Itt kívánom megjegyezni, hogy bizonyos morphologiai egyezés, mely a főbb jelzők átlagértékeiben kifejeződik, nem jelenti a nevezett temetők populációinak egy nagyraszhoz tartozó egyes típusok szerinti hasonlóságát. Ebben a vonatkozásban igen fontos a főbb jelzők, mint pl. az arc- és felsőarcjelzők értékmegoszlásának elemzése. Az előszállási férfi koponyák az egyik jelentős megkülönböztető morphologiai jellege a mesokrania, annak részaránya, a nevezett temetők férfi koponyáihoz való hasonlóságának mértéke. S valóban, amíg az előszállási férfi koponyáknál igen jelentős kraniológiai csoportot képez 58%-os részarányal a mesokrania, addig a tiszaderzsi temető férfi koponyáinak fejindex megoszlásában mindössze 39%, a szentes-kajáninál 35%. A brachy—hyperbrachykran jelleg részaránya igen jelentős a szentes-kajáni leleteknél (50%), viszont egyaránt csekély az előszállásiaknál (12%) és a tiszaderzsiaknál (5%). A dolicho-, ill. hyperdolichokran jelleg gyakorisága viszont a legnagyobb a tiszaderzsi koponyáknál (56%), csökken az előszállásiaknál (29%) és a legkisebb a szentes-kajániaknál (15%).

A férfi koponyák arcjelzőit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a széles—igen széles arcú koponyák viszonylag leggyakoribbak az előszállási anyagnál (28%), őket követik a szentes-kajániak (23%) és a tiszaderzsiak (19%). Legnagyobb részarányt a közepes arcú koponyák esetében a szentes-kajániak (46%) és lényegesen kevesebbet a tiszaderzsiak mutatnak (25%). Az előszállási leleteknél közepes arcú férfi koponya nem fordult elő. Ami pedig a keskeny—igen keskeny arcjelzőt illeti, igen jelentős a részarány az előszállási (72%) és a tiszaderzsi (56%) férfi leleteknél, a szentes-kajáninál viszont kisebb (31%).

A felsőarc-jelző összehasonlítása során megfigyelhető, hogy széles—igen széles felsőarcú koponya részaránya mind az előszállási (20%), mind a tiszaderzsi (22%) és a szentes-kajáni (19%) leleteknél a legkisebb és közel egyenlő. Mindhárom temető anyagánál viszont leggyakoribbak a közepes felsőarcú koponyák, szintén közel egyenlő részarányban (50%, 50%, 57%). Keskeny—igen keskeny felsőarcúak az előszállási koponyák 30%-a, a tiszaderzsiak 28%-a és a szentes-kajániak 24%-a.

A női szériákon végzett összehasonlítás eredményeként megállapítható, hogy a főbb méretek középértékei szerint az előszállási női koponyákra a mérsékelt hosszúság mellett keskeny, a szentes-kajániakra és tiszaderzsiekre

viszont a hosszú és mérsékelt széles, illetve hosszú és keskeny méretek jellemzők.

A jelzők és a termet alapján történt összehasonlítás szintén bizonyos fokú eltérést mutat. Ugyanis míg az előszállási nők a mesokran—tapeinokran—leptoprosop—chamaerrhin jellegek mellett kisközepes termetűek, addig a szentes-kajániak brachykran—metriokran—leptoprosop—mesorrhin jellegűek és termetük nagyközepes. A tiszaderzsi női koponyák viszont az előszállásiakkal megegyező mesokran és chamaerrhin vonások mellett (ezektől eltérően) metriokran—mesoprosop jellegűek és termetük közepes.

Az egyes főbb jelzőcsoportok megoszlását vizsgálva szembevetendő, hogy míg az előszállási és szentes-kajáni nők többsége brachykran jellegű és e jelző csoportgyakorisága mindkét temető anyagánál egyenlő arányban oszlik meg (54%, 54%), addig a tiszaderzsi brachykran jellegű női koponyák részaránya igen csekély (8%). Mesokran jellegű a tiszaderzsi leletek 46%-a, a szentes-kajániak 38%-a, és legkevesebb mesokran jellegű koponya Előszálláson fordult elő (23%). Dolicho-, ill. hyperdolichokran gyakoriság a mesokranhoz hasonlóan legnagyobb a tiszaderzsi koponyáknál (46%), csökken az előszállásiaknál (23%) és legkisebb a szentes-kajániaknál (8%).

A női koponyák arcjelzőinek elemzése során megfigyelhető, hogy széles — igen széles arcú koponyák részaránya legnagyobb a tiszaderzsi leleteknél (38%), lényegesen kisebb a szentes-kajáninál (17%), az általam vizsgált temető anyagán viszont nem fordult elő. A legnagyobb részarányt a közepes arcú koponyák esetében az előszállásiak mutatnak (50%), őket a tiszaderzsiak követik (38%), míg a szentes-kajániaknál közepes arcjelleg nem volt megfigyelhető. Ami pedig a keskeny — igen keskeny arcjelzőt illeti, igen jelentős a részaránya a szentes-kajáni és az előszállási leleteknél (83%, 50%), a tiszaderzsiéknél viszont lényegesen kisebb (24%).

A felsőarc-jelző összehasonlítása során megfigyelhető, hogy széles — igen széles felsőarcú női koponya sem Előszálláson, sem Szentes-Kajánon nem fordult elő, a tiszaderzsi leleteknél e jelzőcsoport részaránya 36%. Közepesen széles felsőarcú női koponya leggyakoribb az előszállási anyagon (100%), őket követik a tiszaderzsiak (50%) és a szentes-kajániak (40%). Az előszállási anyagon keskeny — igen keskeny felsőarcú koponya nem volt megfigyelhető, e jelzőcsoport részaránya a tiszaderzsi leleteknél csupán 14%, a szentes-kajániaknál jóval több (60%).

Összefoglalva a fentieket, megállapíthatjuk, hogy az előszállási férfi koponyák a tiszántúli férfi szériák közül viszonylag a tiszaderzsiakhoz, a női leletek pedig a szentes-kajániakhoz állnak közelebb.

Mielőtt rátérnék a dunántúli férfi és női szériák összehasonlítására, itt szeretnék említést tenni az Előszállás-Bajcsihegy területéről már korábban feltárt és BARTUCZ (3) által megvizsgált embertani leletekről. Az anyag 17 koponyából és 5 csontvázból áll. A koponyák közül négy, a csontvázak közül kettő női. A koponyák nagyobb része (60%) brachykran, 30%-a mesokran, egy pedig hyperdolichokran. BARTUCZ szerint két koponya feltűnően mongoloid jellegű. Három koponyán szembevetőbben, kettőn elmosódottabban primitív aretoid bélyegeket állapított meg. Két-két koponyán a turanid és taurid, egyen északi, négyen pedig keletbalti vonásokat figyelt meg. A fentiek alapján a kiskőrösi, üllői és mosonszentjánosi leletekkel hozza kapcsolatba.

Az öt dunántúli temető férfi koponyáinak összehasonlítása során szembevetendő az előszállási és az ösküi szériák bizonyos fokú egyezése. A koponyák

a méretek középértékei szerint ugyanazon jellegcsoportba sorolhatók. A járomív szélessége, az arc- és felsőarc magassága értékeiben mutatkozik ugyan kisebb fokú eltérés a jutasi, illetve a csákberényi leletek javára.

A jelzőket illetően az előszállásiak viszonylag szintén az ösküi leletekhez állnak közelebb, de ugyanakkor a szebényiekkel való hasonlóság is figyelemet érdemel. A jelzőcsoportok (mesokran—orthokran—metriokran—leptoprosop) általában mind a három temető férfi koponyáinál megegyeznek. Eltérés a szebényi és az ösküi leletektől a szemüreg és orr, az utóbbtól még a felsőarc jellegeiben is mutatkozik.

A főbb jelzők részarányainak megoszlását elemezve megállapíthatjuk, hogy míg az előszállásiaknál a mesokrania részaránya igen jelentős (58%), addig a csákberényi (38%), szebényi (28%), ösküig (25%) férfi koponyáknál lényegesen kevesebb, a jutasiaknál viszont csupán 14%.

A brachy-, ill. hyperbrachykran jellegek részaránya az előszállási anyagtól (12%), a szebényi (32%), csákberényi és ösküig (38—38%) növekszik, a jutasinál viszont nem fordult elő. A dolicho-, ill. hyperdolichokran jelleg gyakorisága legnagyobb a jutasi leleteknél (86%) és csökken a szebényinél (40%), az ösküinél (38%), az előszállásinál (29%) és legkisebb a csákberényinél (23%).

A férfi koponyák arcjelzőinek elemzésénél megállapítható, hogy a széles — igen széles arcú koponyák részaránya az előszállásiaknál és jutasiaknál közel egyenlő (28, ill. 33%), legnagyobb a csákberényi leleteknél (60%), míg a szebényieknél és az ösküinél nem fordult elő. Ami pedig a közepes arc gyakoriságát illeti, első a jutasi anyag (33%), majd utána az ösküi és csákberényi következik (20—20%-os) egyenlő részarányal. Közepes arcú koponya sem az előszállásiaknál, sem a szebényieknél nem fordult elő. A legnagyobb részarányt a keskeny — igen keskeny arcú koponyák esetében a szebényi, ösküi és előszállási leletek mutatnak (100%, 80%, ill. 72%), őket követik a jutasiak és a csákberényiek (33%, 20%).

A férfi koponyák felsőarc-jelzőit nézve a részarányok megoszlása a következő: széles — igen széles felsőarc gyakoriság az ösküi leleteknél hiányzik, a jutasi, szebényi, csákberényi és előszállási koponyáknál közel egyenlő (33%, 25%, 20%, ill. 20%). Közepesen széles felsőarc jelleg leggyakoribb valamennyi dunántúli férfi koponyánál: csákberényinél 70%, jutasinál 66%, ösküinél 60%, előszállásinál 50%, szebényinél 37%. Ami pedig a keskeny — igen keskeny felsőarc gyakoriságát illeti, első az ösküi anyag (40%), majd utána a szebényi (37%) és előszállási (30%) következik és csökken a részarány a csákberényi koponyáknál (10%), a jutasi anyagon viszont egy esetben sem fordult elő.

A dunántúli női koponyák főbb méreteinek középértékeit nézve, megállapítható, hogy míg a jutasi koponyák a hosszúságuk mellett mérsékeltlen szélesek, addig a szebényiek és csákberényiek az előszállásiakhoz hasonlóan mérsékeltlen hosszúak és keskenyek. A koponya magasságának középértéke szerint viszont az ösküiek különülnek el az előszállási, szebényi, csákberényi és jutasi leletektől, ugyanis míg az ösküiek alacsony, addig az utóbbi négy temető koponyái mérsékeltlen magas. Az arc és felsőarc méreteinek értékei szerint a jutasi és ösküi koponyák állnak közelebb az előszállásiakhoz, mivel a három temető női koponyái mérsékeltlen magasak. A szebényiek arca és felsőarca az előszállásiaktól eltérően alacsony, a csákberényieké viszont a felsőarc méretének középértéke szerint ugyan hasonlóan mérsékeltlen magas, de az egész arc méretének középértékében eltérő, azaz alacsony.

A főbb jelzőket összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy míg az előszállási női koponyák a mesokran—orthokran—tapeinokran—metriometop—leptoprosop—mesen—hypsikonch—chamaerrhin jellegcsoportba tartoznak, addig tőlük a szebényieket a brachykran—metriokran—mesoprosop—mesokonch—mesorrhin, a jutasiakat a hypsikran—metriokran—euryometop—mesokonch—mesorrhin, az ösküieket pedig a brachykran—stenometop—mesoprosop jellegek alapján különíthetjük el.

Vizsgáljuk meg ezeketán az egyes dunántúli temetői női koponyáinak fej-, arc- és felsőarc-jelzőinek csoportgyakoriságában mutatkozó megoszlást. A fejindexet nézve a brachy-, ill. hyperbrachykrania részaránya az előszállásiakhoz hasonlóan (54%), valamennyi női leletnél igen jelentős. Az ösküinél 100%, a szebényinél 50%, a jutasinál és csákberényinél egyaránt 43—43%. A mesokrania gyakorisága legnagyobb a szebényieknél (50%) és a csákberényieknél (43%), az előszállásiaknál és a jutasiaknál jóval kevesebb (23%, ill. 21%), míg az ösküi anyagon nem volt megfigyelhető. Hosszú — igen hosszú a jutasi női koponyák 36%-a, az előszállásiak 23%-a és a csákberényiek 14%-a. Az ösküi és szebényi leleteknél dolicho-, ill. hyperdolichokran jellegű koponya nem volt.

Az arcjelző elemzésénél megállapítható, hogy míg széles — igen széles arcú női koponya Előszálláson nem fordult elő, addig e jelleg részaránya legnagyobb az ösküi leleteknél (60%), egyenlő a csákberényieknél és a szebényieknél (33—33%), a jutasiaknál viszont csupán 18%. A közepes arcú koponyák leggyakoribbak a csákberényi (66%) és előszállási (50%) leleteknél, csökken a részarány a szebényieknél (33%) és ösküieknél (20%) és legkevesebb a jutasiaknál (9%). A lepto-, ill. hyperleptoprosop koponyák részaránya az előszállási és jutasi anyagon egyaránt jelentős (50%, ill. 73%), kevesebb a szebényi (33%) és ösküi (20%) leleteknél, míg a csákberényinél hiányzik.

A felsőarc jelzőt vizsgálva megállapíthatjuk, hogy euryen, ill. hypereuryen jellegű koponya Előszálláson és Csákberényen nem fordult elő, a jutasi leleteknél igen csekély (8%) és leggyakoribb a szebényi és ösküi anyagnál (60—60%). A közepes felsőarcú koponyák részaránya legnagyobb az előszállásiaknál (100%), jelentős a jutasiaknál (50%), lényegesen kevesebb az ösküi és szebényi leleteknél (20—20%), a csákberényieknél nem volt megfigyelhető. Keskeny — igen keskeny felsőarcú koponyák leggyakoribbak a csákberényieknél (100%), csökken a részarányuk a jutasiaknál (41%), jóval kevesebb a szebényieknél és ösküieknél (20—20%), az előszállásiaknál viszont nem fordult elő.

A fenti összehasonlító vizsgálatok eredményeként megállapíthatjuk, hogy az előszállási temető embertani anyaga a dunántúli temetői egyikével sem azonosítható teljes mértékben.

Ezekután kíséreljük meg összehasonlítani az előszállási és a tíz *Duna—Tisza közti* temető férfi és női leleteit. Az előszállási férfi koponyák főbb méreteinek középértékeit összehasonlítva a fent említett leletekkel, megállapíthatjuk, hogy a koponya hosszúságát illetően az előszállásiak az áporikai, jánoshidai és az alattyan-tulátiaihoz állnak legközelebb, ugyanis az említett temetői férfi koponyái a középértékük alapján hosszúak. A koponyák szélességét illetően viszont csak az adorjániaktól, míg a koponyák magassága tekintetében a váchartyáni leletektől különböznek. Míg az előszállásiak ui. az egyes Duna—Tisza-közi temetői férfi koponyáival megegyezően mérsékeltlen magasak és mérsékeltlen keskenyek, addig az adorjániak a mérsékelt

magasságuk mellett keskenyek, a váchartyániak viszont a mérsékelt szélességük mellett alacsonyak. Az előszállási és a Duna—Tisza-közi férfi szériák járomíve — az alattyán-tuláti kivételével — mérsékeltén széles. Ez utóbbinak átlagosan széles a járomíve. Az arcmagasság esetében viszont a jánoshidai és a váchartyáni leletek különülnek el az előszállási és az egyes Duna—Tisza-közi temetők leleteitől; ugyanis míg az utóbbiak koponyáinak arcjellege mérsékeltén magas, addig a jánoshidaiaknál és a váchartyániaknál alacsony érték figyelhető meg. A felső arc viszont az előszállásiakhoz hasonlóan valamennyi férfi koponyán azonos, azaz mérsékeltén magas.

A főbb jelzők és a testmagasság összehasonlításának eredményeként megállapítható, hogy az előszállási férfi koponyák viszonylag az üllői I. és az adorjáni leletekhez állnak közelebb, de ugyanakkor Üllő II-vel és az alattyán-tulátiakkal való hasonlóság is figyelmet érdemel. A jelzőcsoportok (mesokran—orthokran—metriometop—leptoprosop—mesen) és a közepes termet alapján az előszállási széria az üllői I. és az adorjáni, illetve az üllői II. és az alattyán-tuláti (mesokran—orthokran—metriometop—mesen—közepes termet) avarkori leletekkel mutat hasonlóságot.

A főbb jelzőcsoportok részarányának megoszlását elemelve megállapíthatjuk, hogy míg a dolicho-, ill. hyperdolichokran jelleg részaránya valamennyi Duna—Tisza-közi temető férfi koponyáinál igen csekély: Tiszavárkonyi 24%, Adorján 19%, Kecel I. 17%, Üllő I. 16%, Üllő II. 15%, Jánoshida 12%, Alattyán-Tulát 10%, Homokmégy H. 3% (az áporikai és váchartyáni leleteknél nem fordult elő), addig az előszállásiaknál a fentiekhez viszonyítva a legnagyobb (29%). A mesokrania kraniológiai csoport legjelentősebb a váchartyáni (67%) és az előszállási (58%) leleteknél, őket követik az üllői I. (49%), a homokmégyi (47%), az üllői II. (42%), az áporikai (40%), az alattyáni (38%), az adorjáni (38%), a jánoshidai (35%) és a keceli I. (29%) koponyák és legkevesebb részarányú mesokran jellegű koponya a tiszavárkonyi anyagon volt megfigyelhető (19%). Ami pedig a brachy—hyperbrachyokran férfi koponyák részarányát illeti, megállapíthatjuk, hogy amíg az általunk vizsgált temető anyagánál a legkevesebb (12%), addig a Duna—Tisza-közi férfi koponyák zöme brachy—hyperbrachyokran jellegű: áporikai 60%, tiszavárkonyi 57%, keceli I. 54%, jánoshidai 53%, alattyáni 52%, homokmégyi 50%, üllői II. és adorjáni 43%, üllői I. 35%, váchartyáni 33%.

A férfi koponyák arcjelzőinek elemzése során megfigyelhető, hogy a széles — igen széles arcú koponyák részaránya az előszállásiakhoz hasonlóan (28%), igen csekély a homokmégyi (16%), az üllői I. (18%), a tiszavárkonyi (18%), az áporikai (25%), a keceli I. (30%), az alattyáni (31%), az üllői II. (34%) temetők anyagánál (a váchartyáni leleteknél nem fordult elő); az adorjániaknál és a jánoshidaiaknál viszonylag jelentősebb (47%, ill. 40%). A legnagyobb részarányt a közepes arcú koponyák esetében az alattyáni (43%), a jánoshidai (40%), a homokmégyi és a tiszaderzsi (37—37%), valamint a keceli I. és az adorjáni (35—35%) leletek mutatnak, viszonylag kevesebb a részarány az üllői I. (26%), az áporikai (25%), az üllői II. (22%), a váchartyáni (20%) férfi koponyáknál, míg az előszállási anyagon közepes arcú férfi koponya nem volt megfigyelhető. Ami pedig a keskeny — igen keskeny arcjelzőt illeti, az előszállási leletekhez hasonlóan (72%), igen jelentős a részarány a váchartyáni (80%) anyagon, őket követik az üllői I. (56%), az áporikai (50%), a homokmégyi (47%), a tiszavárkonyi (45%), az üllői II. (44%)

koponyák és csökken e jelzőcsoport gyakorisága a Kecel I. (35%), Alattyán-Tulát (29%), Jánoshida (20%) és Adorján (18%) temetők anyagán.

A felsőarc-jelző összehasonlítása során megfigyelhető, hogy a széles — igen széles felsőarcú férfi koponyák részaránya az előszállásiakhoz hasonlóan (20%), az üllői II. (20%), a keceli I. (17%), a tiszavárkonyi (15%), a homokmégyi (12%), az üllői I. (9%) leleteknél a legkisebb (az áporikai és váchartyáni anyagon nem fordult elő); viszonylag nagyobb az adorjáni (31%), az alattyáni (37%) és a jánoshidai (44%) koponyák esetében. Szembetűnő a Duna—Tisza-közi férfi koponyák közepes felsőarc-jelzőcsoportjainak az előszállásiakhoz (50%) hasonló nagy gyakorisága: keceli I. 71%, homokmégyi 61%, adorjáni 56%, üllői I. 55%, tiszavárkonyi 54%, alattyáni 51%, váchartyáni 50%, üllői II. 45%, áporikai és jánoshidai 33—33%. A keskeny — igen keskeny felsőarcú koponyák részaránya legnagyobb az áporikai (67%) és váchartyáni (50%) leleteknél, a többi temetőknél Előszálláshoz (30%) hasonlóan kevesebb: Üllő I. és Üllő II. 36%, 35%, Tiszavárkony 31%, Homokmégy H. 27%, Jánoshida 22%, Kecel I. 21%, Adorján 13% és Alattyán-Tulát 12%.

Az előszállási és az egyes Duna—Tisza-közi temetők férfi koponyáinak a főbb jelzőcsoportok megoszlása szerint történt összehasonlító vizsgálatának eredményeként megállapíthatjuk, hogy az előszállási férfi leletek viszonylag az Üllő I. és az Üllő II. temetők anyagával mutatnak hasonlóságot.

A női szériákon végzett összehasonlítás eredményeként megállapíthatjuk, hogy a főbb méretek középértékei szerint az előszállási leletek viszonylag az üllői II. és az adorjáni temetők anyagához állnak közelebb, mivel mind az előszállási, mind az üllői II. és az adorjáni koponyák a mérsékelt hosszúság mellett mérsékeltlen magasak, a járomívük mérsékeltlen széles, arcuk, felsőarcuk mérsékeltlen magas. Eltérés csupán egy értéknél, azaz a koponya-szélesség középértékénél mutatkozik. Míg ugyanis az előszállási női koponyák keskenyek, addig az üllői II. és az adorjániak mérsékeltlen szélesek. A többi Duna—Tisza-közi temető női koponyái viszont két, illetve három értékben is mutatnak eltérést az általunk vizsgált temető anyagától. Míg az előszállási női koponyák a mérsékelt hosszúságuk mellett keskenyek és járomívük mérsékeltlen széles, addig a váchartyáni koponyák a középértékek szerint mérsékeltlen hosszúak, mérsékeltlen szélesek, járomívük pedig széles. A keceli I. és homokmégyi leletek a koponya hossza és szélessége méreteinek középértékei alapján különböznek az előszállásiaktól, mivel mindkét temető női koponyái hosszú, illetve mérsékeltlen széles értékeket mutatnak. Az áporikai, jánoshidai, üllői I., alattyáni és tiszavárkonyi női koponyák, az előszállásiaktól eltérően, hosszúak, mérsékeltlen szélesek és járomívük széles.

A főbb jelzők összehasonlításának eredményeként megállapíthatjuk, hogy az előszállási női koponyák viszonylag az üllői II. leletekhez állnak közelebb, de ugyanakkor a keceli I., a homokmégyi és a jánoshidai szériákkal való kapcsolatot is figyelmet érdemel. A jelzőcsoportok zömében (mesokran—orthokran—tapeinokran—metriometop—mesen—hypsikonch—chamerhin) az Üllő II. temető anyagával, illetve a keceli I. és a homokmégyi (mesokran—orthokran—tapeinokran—metriometop—mesen—hypsikonch), valamint a jánoshidai (orthokran—tapeinokran—metriometop—mesen—hypsikonch—chamaerrhin) avarkori leletekkel mutatnak hasonlóságot.

A testmagasság összehasonlítása során megállapíthatjuk, hogy az előszállásiak a Duna—Tisza-közi leletek egyikével sem egyeztethetők össze;

ugyanis míg az előszállásiakra a kisközepes termet, addig az áporikai kivételével (akik nagyközepes termetűek) valamennyi női szériára a közepes termet jellemző (a keceli I. nőkre vonatkozó termetadatokat nem közölték).

Vizsgáljuk meg ezeketán a női szériák fej-, arc- és felsőarc-jelzőinek részarányait. A fejindexet nézve a brachy-, ill. hyperbrachykrania részaránya az előszállásiakhoz hasonlóan (54%) általában a legjelentősebb: a váchartyániaknál 75%, a jánoshidaiaknál 71%, az alattyániaknál 69%, az üllői I.-nél 65%, az adorjániaknál 60%, az áporikaiaknál 58%, a homokmégyieknél 50%, az üllői II.-nél 48%, a tiszavárkonyiaknál 45% és a keceli I.-nél 41%. A mesokrania gyakorisága legnagyobb a keceli I. (53%), az áporikai, az üllői II. (42–42%), a homokmégyi (41%) leleteknél, csökken az adorjáni (34%), a tiszavárkonyi (33%), az alattyáni (30%), a jánoshidai (29%), az üllői I. (29%) és a váchartyáni (25%) női koponyáknál és legkevesebb az előszállásiaknál (23%). Ami pedig a dolicho-, ill. hyperdolichokrania részarányát illeti, valamennyi női szérián viszonylag a legkevesebb: Előszállás 23%, Tiszavárkony 22%, Üllő II. 10%, Homokmégy H. 9%, Kecel I., Üllő I., Adorján 6–6%, Alattyán-Tulát 1%; az áporikai, a jánoshidai és a váchartyáni anyagban nem fordult elő.

Az arcjelző elemzésénél megállapíthatjuk, hogy széles — igen széles arcú női koponya sem Előszálláson, sem Jánoshidán és Váchartyánon nem volt megfigyelhető, valamint, hogy a részarányuk legkisebb az Üllő II. és Üllő I. temetői női anyagán (11%, ill. 12%), növekszik az alattyáni (21%), a homokmégyi, az áporikai (25–25%), az adorjáni (26%) leleteknél és legnagyobb a tiszavárkonyi (57%) és keceli I. (43%) szériáknál. Közepes arcú koponyák gyakorisága az előszállásiakhoz hasonlóan (50%) jelentős a váchartyáni (75%), az adorjáni (58%), a jánoshidai, az üllői II. (50–50%), a homokmégyi (44%), az üllői I. (43%) leleteknél, csökken a részarány az alattyáni (35%), az áporikai (25%), a keceli I. (19%) szériáknál és legkevesebb a tiszavárkonyi anyagban (14%) volt megfigyelhető. Ami pedig a keskeny — igen keskeny arcjelzőt illeti, a részarány az előszállásiakkal (50%) egyező az áporikai és a jánoshidai leleteknél (50–50%), őket követik az üllői I. (46%), az alattyáni (44%), az üllői II. (39%), a keceli I. (38%), a homokmégyi (31%), a tiszavárkonyi (29%), a váchartyáni (25%) és az adorjáni (16%) leletek.

A felső arc-jelző összehasonlítása során megfigyelhető, hogy széles — igen széles felsőarcú női koponyák, akárcsak Előszálláson, Jánoshidán sem voltak megfigyelhetők. Általában e jelzőcsoport részaránya a többi temetői anyagán is viszonylag csekély: Üllő II. 5%, Váchartyán 11%, Kecel I. 12%, Üllő I., Homokmégy H. 13%–13%, Adorján 18%, Alattyán-Tulát 22%, Tiszavárkony 25% és Áporka-Ürbőpuszta 29%. A közepes felsőarcú női koponyák részaránya az előszállásiakhoz (100%) hasonlóan igen jelentős a homokmégyi (75%), az üllői II. (71%), a keceli I., az alattyáni (61–61%), az áporikai (57%), az adorjáni (55%), az üllői I. (53%) és a jánoshidai (50%) szériáknál, őket követik a tiszavárkonyi és a váchartyáni leletek 37, ill. 33%-os részarányal. Míg keskeny — igen keskeny felsőarcú női koponya az előszállási leleteknél nem volt, addig a váchartyáni és a jánoshidai koponyáknál a jelleg domináns (56, ill. 50%), csökken a részarány a tiszavárkonyi, az üllői I. (37–37%), a keceli I., az adorjáni (27–27%), az üllői II. (24%), az alattyáni (17%), az áporikai (14%) leleteknél és legkevesebb a homokmégyiekénél (12%).

A fenti vizsgálatok eredményeként megállapíthatjuk, hogy az előszállási női koponyák viszonylag az Üllő II., Jánoshida és Üllő I. temetők leleteihez állnak közelebb, és ugyanakkor az adorjániakkal és alattyániakkal való hasonlóság is figyelmet érdemel.

Az itt felsorolt észrevételeknek az alátámasztását adják tanulmányom külön fejezetében elemzett primer taxonómiai jellegek, amennyiben az arcprofil metrikus értékeiből nyerhető biometriai mutatók (alapkoefficiensek, általános középindexek) szerint az előszállási széria hasonlósága leginkább Üllő II., Alattyán-Tulát és Jánoshida anyagaival konstatálható.

Összefoglalás

1. Az előszállási avarkori temető embertani anyagának vizsgálata a következő taxonómiai csoportok alakítására vezetett:

I. Meso—dolichokran—leptoprosop europoid típus, amelyben az északi és mediterrán elemek jellegegyüttese uralkodik.

II. Meso—dolichokran—euryprosop csoport, főleg a Cromagnoid-A típus vonásaival.

III. Brachykran—mesoprosop—europoid csoport.

2. Az egész temető összképét tekintve az europoid sajátosságok jutnak kifejezésre. Kisebb fokú mongoloid fizignómia csupán két esetben volt megfigyelhető.

3. Az Előszállás-Bajcsihegy férfi és női leletei, a tiszántúli (Szentek-Kaján, Tiszaderzs), dunántúli (Szebény I., Csákberény, Jutas, Öskü) és Duna—Tisza-közi (Áporka—Ürbőpuszta, Jánoshida, Kecel I., Üllő I., Üllő II., Alattyán-Tulát, Homokmégy H., Adorján, Tiszavárkony, Váchartyán) avarkori férfi és női szériákkal való összehasonlítás alapján a legtöbb morfológiai egyezést a tiszaderzsi és mindkét üllői (férfi), valamint a szentes-kajáni, mindkét üllői és jánoshidai (női) leletekkel tükrözik.

4. Az egyes morfológiai jellegek együttes értékelésének megfelelően az előszállási leletanyag a magyarországi avarkori temetők BARTUCZ által megállapított III. (europoid) csoportjába sorolható.

5. Az anyag etnogenetikai értékeléséhez, az avarkori népesség kutatásához igen fontos lenne a kronológiai meghatározás kritériumainak további körvonalozása és a megelőző népesség, elsősorban a szarmaták és germánok történeti antropológiai vizsgálata, nem utolsósorban pedig, hogy még több összehasonlító anyag álljon a rendelkezésre azokról a területekről, amelyeket az avarkor etnikai csoportjaival kapcsolatba lehet hozni.

*

(Előadva a Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztályának 1967. február 13-i szakülésén.)

IRODALOM

1. AUCIER, M.: Squelette céphalique. — *Traité d'anatomie humaine*, I. Paris, 1931. pp. 338—339. — 2. BARTUCZ L.: Adatok a magyarországi avarok etnikai és demographiai jelentőségéhez. — *Acta Anthr.* 1. (1950) 1—27. — 3. BARTUCZ L.: A fejérmegyei leletek csontvázai. — *Arch. Hung.* 18 (1936) pp. 102. — 4. BARTUCZ, L.: Die Anthropologischen Ergebnisse der Ausgrabungen von Jutas und Öskü. — *Seminarium Kondakovianum*. Prag,

1931. 75—95. — 5. BARTUCZ, L.: Zwei Adorjánér Gräberfelder der Awarzeit aus anthropologischen Gesichtspunkte betrachtet. — *Acta Biol. Szeged* 3. (1957) 315—347. — 6. BÁTAY E.: A váchartyáni avar temető csontvázleleteinek embertani vizsgálata. *Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung.* 2 (1952) 213—224. — 7. COMAS, J.: *Manual of Physical Anthropology*. Springfield, 1960. pp. 77—80. — 8. LÜTHY, A.: Die vertikale Gesichtsprofilierung und das Problem der Schädelhorizontalen. — *Arch. f. Anthr.* 11. (1912). — 9. LEBZELTER, V.: Beschreibung der Skelettreste von Tiszaderzs. — *Crania Hung.* 2. (1957) 3—59. — 10. LIPTÁK P.: Kecel-környéki avarok. *Biol. Közl.* 2. (1954) 159—180. — 11. LIPTÁK P.: Embertan és történeti embertan. *Antr. Közl.* 3. (1959) 111—120. — 12. LIPTÁK, P.: Étude anthropologique du cimetière avar d'Aporkaiürbőpuszta (commune de Bugyi). — *Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung.* 1. (1951) 232—259. — 13. LIPTÁK, P.: Recherches anthropologiques sur les ossements Avars des environs d'Üllő. — *Acta Arch. Hung.* 6. (1955) 231—316. — 14. LIPTÁK, P.: Historisch-anthropologische Auswertung der im awarenzeitlichen Gräberfeld von Alattyan erschlossenen Skelettreste. In: KOVRIK ILONA: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyan. — *Arch. Hung.* 40. (1963) 245—257. — 15. LIPTÁK P.: Homokmégy-Halom avarkori népessége. — *Anthr. Közl.* 4. (1957) 25—45. — 16. LIPTÁK, P.: Avaran und Magyaren im Donau-Theiss Zwischenstromgebiet. (Zur Anthropologie des VII—XIII. Jahrhunderts.) — *Acta Arch. Hung.* 8. (1957) 199—268. — 17. MARTIN, R.: *Lehrbuch der Anthropologie*, II. — Jena, 1928. — 18. ROGINSKI, JA. JA.—LEVIN, M. G.: *Osznevu antropologii*. Izd. MGU. Moszkva, 1955. pp. 77—80. — 19. SCHEIDT, W.: *Rassenforschung*. München, 1927. — 20. TÓTH T.: Az embertani szisztematika alapvető kérdései. — *Antr. Közl.* 6. (1962) 107—116. — 21. TÓTH, T.: Profilation horizontale du crâne facial de la population ancienne et contemporaine de la Hongrie. — *Crania Hung.* 3. (1958) 1—126. — 22. TÓTH, T.: The cemetery of Szebény I. (VIIIth century) from the Avar-epoch. — *Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung.* 53. (1961) 571—613. — 23. TÓTH, T.: Le cimetière de Csákberény provenant des debuts de l'époque avar (VIe et VIIe siècles). — *Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung.* 54. (1962) 521—549. — 24. TÓTH, T.: O mongoloidnoszti naszelenija avarszkiego vremeni v Zadunavje. — *Vopr. Antr.* 12. (1962) 135—139. — 25. TÓTH, T.: The German Cemetery of Hegykő (VI. c.) — *Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung.* 56. (1964) 529—558. — 26. WENGER S.: Szentes-Kaján népvándorlászori népességének embertani típusai (VII—VIII. szd.). — *Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung.* 6. (1955) 391—410. — 27. WENGER, S.: L'anthropologie du cimetière de János-hida-Tótképuszta. — *Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung.* 4. (1953) 231—244. — 28. WENGER, S.: Contributions a l'anthropologie des avars en Hongrie (Le cimetière d'Alattyan-Tulát). — *Ann. Hist.-nat. Mus. Nat. Hung.* 2. (1952) 205—212. — 29. WENGER, S.: Données ostéométriques sur le matériel anthropologique du cimetière d'Alattyan-Tulát, provenant de l'époque avar. — *Crania Hung.* 1. (1957) 1—55. — 30. WOLANSKI, N.: Graficzna metoda obliczania wzrostu na podstawie kosci dlugich. — *Przeg. Antr.* 19. (1953) 403—404.

DATA TO THE ANTHROPOLOGY OF THE POPULATION IN THE AVAR-AGE

by

S. Wenger

(Summary)

Author provides newer data partly to the anthropological knowledge about the Avar-age in Hungary in the course of treating the anthropological material of the Avar-age cemetery in Előszállás-Bajcsihegy, partly he wants to determine the connection between the above mentioned series and the Avar-age cemeteries of Europid nature in the course of comparing them to the male and female series from the Avar-age found in Transdanubia and in the territory between the Danube and the Tisza. In the course of the discovering of the cemetery the anthropological material of 211 graves and 18 sporadic finds have been saved, namely the skulls of 115 individuals together with the skeletal bones, only the skulls of 29 and only the skeletal bones of 45 persons. The anthropological material of the further 40 graves could not be saved. The number of the skulls and skeletal bones from the saved material being suitable for metrical studies is: 151, that is to say 115 skulls and 36 skeletal bones, which consists of 4 Inf. I., 9 Inf. II., 4 Juv. and 98 grown-up (49 males, 49 females) individuals' skulls and 36 skeletal bones. On the basis of the chief morphometric data and the average of the con

cerning indices, as well as of their group-frequency he states: the middle-long, middle-high skull-structure, medium forehead, narrow face, middle-wide upper-face, high orbital cavity, wide nose, short palate, large skull-capacity and medium stature are characteristic of the population-section in the cemetery.

Concerning the morphoscopic characters he states: the frequency of craniomorphological anomalies observed on the male skulls (*Os apicis*, *Os bregmaticum*, *Os epiptericum*, *Os incae*, *Ossa wormiana*, *Sutura metopica*) are nearly the treble of those compared to the femal series.

He accomplished the study and the appreciation of the taxonomical composition of the population-section on the basis of the metrical morphological analysis of the comparative characteristic groups and he distinguished the following three groups delimited from each other by adopting the characteristic-combination:

I. A group of meso-dolichokran-leptoprosop Europid nature (8 males, 1 female) in which the type-groups of Northern and Mediterranean elements prevail (Table I).

II. A meso-dolichokran-euryprosop group (6 males) mostly with the features of the Cromagnoid-A type (Table II).

III. A brachykran-mesoprosop-Europid group (1 male, 6 females, Table III).

Author deals with the prophyl-analysis of the face-skeleton and emphasizes the importance of these studies, because they make possible the settling of the question: what is the symmetry of taxonomical components like in the anthropological composition of the ethnical groups in each of the settlements from the Avar-age, respectively: do the Mongoloid elements represent considerable symmetry in the anthropological material of each find-group?

In the course of the analysis of the chief taxonomical characters (*nazomalaric* and *zygomaxillarie* angles, the angle of the nose-protrusion, as well as the values of the simotic and dacryal measurements) manifesting the morphological features of the ridge and the root of the nose he established: both on the male and female face-skeletons Europid features are expressed. He has found wholly Mongoloid physiognomy in no case and that of a less degree only in two of the cases.

In the course of the comparative studies author took for his basis the published anthropological material of the relatively numerous cemeteries from the Avar-age discovered in Transdanubia, in the territories east of the river Tisza and between the Danube and the Tisza, respectively the average of their chief measurements and indices as well as the general medium indices and basic-coefficients of face-flatness from T. Tóth's manuscripts. As in the cases of one or two cemeteries some authors did not publish the averages of chief absolute measurements and indices as well as the percental symmetries of the value-distributions of each chief index, he retrieved and calculated these on the basis of the published individual measurements. He corrected the individual measurements of each of the skulls from Váchartyán too, namely their absolute measurements and indices.

In the course of his comparative studies author took the anthropological material of the cemeteries from the Avar-age, from Szentes-Kaján and Tiszaderzs in the territory east of the Tisza, from Szebény, Csákberény, Jutas and Öskü in Transdanubia, and from Áporka-Ürbópuszta, Jánoshida-Tótkérpuszta, Kezel I., Üllő I., Üllő II., Alattyán-Tulát Homokmégy-Halom, Adorján, Tiszavárkony and Váchartyán in between the Danube and the Tisza for his basis.

As the result of his studies he ascertains: the male and female finds from Előszállás-Bajcsihegy show the most morphological indentivity with the finds of Tiszaderzs, both finds of Üllő (male) as well as with those of Szentes-Kaján, both of Üllő and Jánoshida (female). The material of finds from the studies cemetery according to the simultaneous appreciation of each morphological character can be classified as the member of the III. (Europid) group of cemeteries from the Avar-age, established by BARTÓCZ. According to the author the clearing up of the chronological grouping would be very important for the ethnogenetic evaluation of the material and for the research of the population in the Avar-age, as well as the further outlining of the determinating criterions of the Europid type-elements and the historical anthropological study of the previous population the Sarmatians and the Germans firstly and last but not least there must be more comparative material at disposal from those territories which can be connected with the ethnical groups of the Avar-age.

A szerző címe: DR. WENGER SÁNDOR

Budapest, VI. Bajza u. 39.
TTM Embertani Tár